

УДК 253:37.014(477) «1941/1943»(045)

Інна Гончаренко

**ДОКУМЕНТАЦІЙНИЙ СУПРОВІД ТА МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ ІНЖЕНЕРНО-ТЕХНІЧНОГО
ПРОФІЛЮ ТА КВАЛІФІКОВАНИХ РОБІТНИКІВ НА ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ
УКРАЇНИ (1941–1943 РР.)**

У статті на основі аналізу низки джерел простежено документаційний супровід та матеріально-технічне забезпечення підготовки спеціалістів інженерно-технічного профілю та кваліфікованих робітників на окупованій території України (1941–1943 рр.)

Ключові слова: окупаційна політика, професійна освіта, освітні установи, матеріально-технічне забезпечення, документаційний супровід.

Становлення сучасних наукових досліджень періоду нацистської окупації України відкриває нові аспекти того складного часу, серед яких виділяється і так звана «освітня тематика». Гітлерівська окупаційна адміністрація потребувала значної кількості кваліфікованих фахівців, які могли б забезпечити внутрішні потреби Райхскомісаріату «Україна» – найбільшого окупаційного утворення, що постало на теренах УРСР. Значний дефіцит професійних кадрів спричинений військовим часом та особливостями окупаційного режиму, призводив до необхідності створення системи підготовки спеціалістів інженерно-технічного профілю та кваліфікованих робітників, які змогли б заповнити наявні вакансії у різних галузях господарства. Без цих фахівців було неможливо ні налагодити роботу виробничої інфраструктури, ні забезпечити «повноцінну» економічну експлуатацію ресурсів окупованої країни.

Відповідно до зазначеного, об'єктом даної публікації є функціонування освітніх закладів інженерно-технічного профілю в окупованій Україні, предметом – проблеми підготовки спеціалістів інженерно-технічного профілю та кваліфікованих робітників. Завдання публікації – проведення аналізу роботи закладів професійної освіти, які діяли на теренах Райхскомісаріату «Україна» (далі – РКУ).

Слід зазначити, що у цілому, проблеми пов'язані з діяльністю закладів професійно-технічної освіти у яких здійснювалася підготовка фахівців для забезпечення різноманітних, у тому числі і виробничих потреб РКУ є недостатньо вивченими. Характеристику діючим в Україні навчальним закладам, які готували спеціалістів із середньою та вищою спеціальною освітою проводить О.Потильчак. На його думку, гітлерівська політика в сфері підготовки спеціалістів зазначеного профілю не відзначалася послідовністю, спричинюючись гострою нестачею професійних кадрів [1, с. 782–790]. Дослідження, присвячені діяльності Черкаського педагогічного інституту проводилися В. Масненком та О. Кулаківською, які охарактеризували нормативну базу та навчальні плани, відповідно до яких діяв цей заклад освіти [2, с. 282–288]. Окремі проблеми з названої тематики досліджував О. Гончаренко, серед яких – функціонування окремих вузів [3, с. 50–68]. Останніми роками висвітлення освітнього сегмента окупаційної політики в Україні значно активізувалося. Слід назвати низку невеликих за обсягами публікацій Т.Заболотної, В. Борисова, Л. Бідочі, С. Могилюк, Н. Шевченко. Здебільшого вони стосуються регіональних аспектів функціонування закладів освіти всіх типів, але їхня важливість від того не зменшується, оскільки їх автори не лише вводять до наукового обігу новий, раніше невідомий фактологічний матеріал, а й пропонують власні методики наукових досліджень.

Зазначимо, що розвиток освіти інженерно-технічного профілю в РКУ залежав від багатьох чинників. Для нормальної роботи окупаційних органів влади та функціонування виробничої інфраструктури були потрібні кваліфіковані кадри. Відповідно до цього, прагнучи «закрити» існуючий дефіцит кваліфікованих працівників гітлерівці були змушені відновлювати роботу окремих закладів освіти. Особливу зацікавленість окупаційних адміністрацій як військової зони так і РКУ викликала підготовка фахівців інженерно-технічного та робітничого профілів. І в цій галузі окупаційна адміністрація зустрілася із гострою проблемою відсутності необхідної кількості професійних кадрів. Недавні ж військові дії порушували комунальне господарство та транспортні комунікації, в руїнах перебувало багато фабрик, заводів, а з евакуацією підприємств радянською владою відправлено на Схід немало спеціалістів. А їх потенціал був необхідне не стільки для забезпечення потреб місцевого населення, скільки для продовження війни. Тому, окупаційним адміністраціям довелося реагувати на цю проблему й приступати до створення навчальних закладів, які готували спеціалістів інженерно-технічного профілю.

З початку отримання влади, цивільна адміністрація РКУ збирала статичні дані про наявність учнів, які до війни навчалися у технічних закладах освіти. Цим самим створювалися передумови для здійснення швидкої підготовки спеціалістів. Ось яке розпорядження отримали сільські старости гебітскомісаріату «Олешки»: «Я прошу повідомити про взятє на облік молоде покоління, як підлягає навчанню у технічних школах або ж тієї молоді, яка вже навчалася і в найближчий час знову повинна буде навчатися. Звіт має бути конкретним, і стосуватися лише технічних шкіл. Прошу назвати річну потребу у технічно підготовленій молоді і окремих професійних груп» [4, арк. 155].

Відповідно до установок окупаційної адміністрації відновлено роботу частини тих вищих навчальних закладів, які до війни готували відповідну категорію фахівців. Не обійшлося тут без особистих бачень місцевого німецького командування, регіональних потреб на ринку праці, наявності відповідної матеріально-технічної бази. Свої міркування з цього приводу наводили й керівники органів місцевого управління, які намагалися відновити комунальне господарство.

Вже 1 листопада 1941 р. розпочалася робота Дніпропетровського інституту інженерів транспорту. У складі інституту нараховувалося чотири факультети (шляхо-будівельний, електротехнічний, експлуатаційний, механічний), на яких навчалось 119 студентів. Набору нових студентів до інституту не проводилось.

Сприятливіші умови склалися для Дніпропетровського політехнічного інституту. Цей вуз «успадкував» матеріально-технічну базу чотирьох дніпропетровських інститутів (металургійного, гірничого, хіміко-технологічного та будівельного), по-друге, викладачі та співробітники займалися прикладною, господарською тематикою. На 1 червня 1942 р. у складі політехнічного інституту працювало п'ять факультетів: будівельний, механічний, металургійний, хіміко-технологічний та гірничий, на яких проходили навчання 249 студентів [5, с. 86].

В окупованій Україні на базі довоєнних закладів освіти відкрито роботу багатьох технікумів. Так, в Вінницький будівельний технікум відновив свою роботу 20 жовтня 1941 р. До структури технікуму входило два відділи: відділ житлового та комунального будівництва, відділ шляхового будівництва. На I II курсах технікуму створено по 2 групи учнів, на III і IV – по 1 академічній групі. Станом на 1942 р. нараховувалося 180 учнів [6, арк. 73].

У Вінницькому будівельному технікумі працювало 13 викладачів фахових та загальноосвітніх дисциплін. Кількісно учнівський контингент I–IV курсів відділення цивільного будівництва та I – III курсів шляхового будівництва становив 140 осіб (110 хлопців та 30 дівчат) [7, арк. 2]. На обох відділеннях здійснювалася підготовка техніків-будівельників. Станом на 1 травня 1943 р. кількість учнівського контингенту у технікумі скоротилася. Частину з них відраховано за неуспішність та пропуски занять, а 23 другокурсників взято на роботу на одне з німецьких підприємств. У зв'язку із зменшенням контингенту дирекцією закладу освіти прийнято рішення про об'єднання контингенту I і II курсів в одну групу. Аналогічні процеси щодо об'єднання учнівських груп з різними спеціальностями в одну курсову групу відбувалися і в Вінницькому енергетичному технікумі. Причина цього також полягала у різкому зменшенні учнівського контингенту.

У Вінницькому будівельному технікумі працювало 13 викладачів. Серед навчальних предметів викладалися: архітектурні проекти, геодезія, опір матеріалів, залізобетонні конструкції, історія України, географія, хімія, фізика, математика, українська мова та література, німецька мова, креслення, Закон Божий, фізична культура [7, арк. 1].

У грудні 1942 р. переглянуто концепцію підготовки спеціалістів для цукрової промисловості. Визнано, що підготовка механіків-теплотехніків та механіків-електротехніків є занадто вузькою, і не відповідає реальним потребам виробництва. Адміністрація закладу освіти пропонувала переглянути навчальні плани і розпочати підготовку техніків-механіків, які б змогли забезпечити повноцінне функціонування теплоенергетичного і механічного устаткування цукрових заводів Вінницької області. У результаті, навчальний план переглянуто, а після затвердження керівними виробничими установами він мав бути застосований для продовження навчання учнів II курсу [8, арк. 14].

Підготовкою кваліфікованих робітників займалися відповідні відділи міських управ. Так, у Дніпропетровську у зв'язку з відсутністю кваліфікованих робітників з ініціативи міської управи та при підтримці начальника Управління праці при міській будівельній конторі з 15.03.1942 р. була відкрита «Школа практичного навчання», яка готувала допоміжних кваліфікованих робітників третього розряду. Усім учням обіцялося харчування, хліб та заробітну плату в розмірі 75 коп. за 1 годину [9].

Влітку 1942 р. Вінницька реміснична школа оголосила про прийом учнів на відділи: токарів, слюсарів, модельників і ливарників чавунного та кольорового лиття з тримісячним терміном навчання. Учні школи забезпечувалися гуртожитком та харчуванням у їдальні [10].

Частина ремісничих шкіл виробляла відповідну продукцію. Так, за листопад 1942 р. ремісничі школи Дніпропетровська виробили продукції на суму 206.554 крб. Відзначилася реміснична школа №

1, яка за цей місяць виробила продукції на суму 101.757 крб. [11]. Учні Житомирської школи механізації міського господарства, у виробничих майстернях закладу освіти восени 1941 р. щоденно виробляли 2,5 тонни цвяхів [12].

Звісно, що більшість фахових шкіл виникали у містах з розвинутою промисловістю. Так, у Дніпропетровську з ініціативи міської управи та начальника Управління праці розпочалась підготовка кваліфікованих робітників з металообробного та швацько-трикотажного профілів.

В Умані восени 1941 р. з ініціативи шляхового відділу міської управи розпочались заходи з відкриття курсів пічників, штукатурів, теслів, малярів, столярів та бондарів [13, с. 102].

Зіньківська ремісничка школа підпорядковувалась промисловому відділу місцевої управи, звідки знаходили вказівки та розпорядження. Адміністрація школи зобов'язувалася щомісячно передавати в промисловий відділ звіти про вироблену продукцію [14, арк. 4].

У Кременчуці відділ міського господарства міської управи створив учбово-виробничі курси. Як видно із заяв вступників, на цих курсах готували спеціалістів для комунального господарства [15]. Курси почали працювати наприкінці 1941 р. Для дівчат при них організовано курси крою і шиття [16, арк. 199]. Бажаючи надавати відповідні документи: автобіографію, заяву де вказувався фах, за яким бажали навчатися [17, арк. 1].

Групи учнів навчалися на відкритих заводах і фабриках, кількомісячних курсах при відділах міських управ. Так, відповідно до наказу №607 від 31 грудня 1941 р. по відділу культури та освіти Київської міської управи на базі колишньої 6-ої ремісничої школи, що діяла при заводі «Арсенал» створювалась ремісничка школа, якій передавались майстерні. Створеному в м. Києві I-му механічному технікуму підпорядковувались 3 та 6 ремісничі школи [18, арк. 119]. Крім вище зазначених у Києві працювали фахові школи: ремісничка школа при заводі № 3 тракторних запасних частини та ремісничка школа № 2 при заводі запасних частин сільськогосподарських машин [19, арк. 1].

Німецькі органи управління суворо реагували на втручання українських допоміжних структур в їх компетенцію. Так, 9 жовтня 1942 р. керівнику відділу культури і освіти Київської міської управи був направлений лист штадт-комісара. Текст листа красномовно засвідчував відповідні погрози: «За поданими мені відомостями, ви взяли на себе сміливість скорегувати переведену моїм довіреним діловодом постанову про штати. Я заперечую проти такого роду втручань раз на завжди і попереджую вас цим. За дальніші випадки я маю на меті спеціально оштрафувати винного» [20, арк. 16].

Нацистський окупаційний режим в Україні характеризувався організацією системи нещадної економічної експлуатації трудового потенціалу країни, здійсненням планомірного геноциду її населення, українцям відводилась роль малоосвічених рабів, позбавлених елементарних прав. У зв'язку з цим українці не могли отримати повноцінної освіти.

Певну роль при створенні та відновленні роботи закладів професійної освіти відігравали органи місцевого управління, керівники яких намагалися компенсувати брак кваліфікованих спеціалістів для промисловості, комунальної сфери. Відповідно до установок Райхсміністерства східних окупованих територій та РКУ створено наступну систему професійної освіти: нижча ланка (ремісничі та професійні курси, фахові дворічні підготовчі школи, ремісничі училища й навчальні майстерні), середня ланка (середні професійні школи, училища та технікуми). Вищу освіту цього періоду репрезентували університети та галузеві інститути. Університети створювалися на довоєнній матеріально-технічній базі з інтеграцією до їх складу на правах факультетів окремих навчальних закладів. Чимало закладів освіти, які до війни мали статус ВНЗ, у період окупації перетворилися на заклади, які здійснювали підготовку фахівців із середньою спеціальною освітою. Навчальні плани та програми, відповідно до яких здійснювалася організація навчально-виховного процесу, передбачали підготовку вузькоспеціалізованих фахівців, а тому з них за відповідними установками німецького керівництва мали максимально вилучатися предмети загальноосвітнього циклу. Водночас, всупереч німецьким установкам ці предмети все ж залишалися у навчальних планах. Навчальні плани, за якими здійснювалася підготовка фахівців, так і не отримали єдиного універсального зразка. Але обов'язковою їх складовою були такі предмети, як: Закон Божий, українська мова та література, історія України. Більшість контингенту навчальних закладів окупаційного періоду становили студенти довоєнних освітніх установ. За рахунок цього раціонального заходу окупаційна адміністрація отримувала можливість здійснити прискорене навчання й підготувати кваліфікованих спеціалістів. Саме на таких засадах здійснювалася підготовка кадрів для промисловості. Здійснивши облік осіб, які до війни навчалися у закладах освіти професійного спрямування, окупаційна адміністрація відновила роботу училищ, технікумів та низки інститутів, організовувала навчально-виховний процес таким чином, щоб завершити підготовку й випуск підготовлених спеціалістів. Після цього чимало навчальних закладів тимчасово припиняли свою роботу.

До основних проблем, які виникали при підготовці фахівців у роки окупації слід віднести: розбалансованість системи управління окупованими теренами України, недостатня матеріально-технічна база й кадрове забезпечення роботи навчальних закладів професійного спрямування.

Доводиться констатувати, що проблема документаційного супровіду та матеріально-технічного забезпечення підготовки спеціалістів інженерно-технічного профілю та кваліфікованих робітників на окупованій території України (1941–1943 рр.) продовжує залишатися недостатньо вивченим, чим і зумовлене звернення автора до цієї теми.

Список використаних джерел

1. Потильчак О. Нациска політика у сфері підготовки спеціалістів із середньою та вищою спеціальною освітою (1942–1944 рр.) / О. Потильчак // Архіви окупації 1941–1944 / Держ.ком.архів України; Упоряд. Н.Маковська. – К.: Вид. дім Києво-Могилянська академія, 2006. – С. 782–790.
2. Масненко В. Черкаський педагогічний інститут у період окупації 1941–1943 рр. / В. Масненко, О. Кулаківська // Черкащина в контексті історії України. Матеріали Другої науково-краснзавчої конференції Черкащини. – Черкаси: «Ваш Дім», видавець ПП Дикий О.О., 2005. – 475 с.
3. Гончаренко О. Вища професійна освіта в Райхскомісаріаті «Україна»: плани окупаційної адміністрації та реалії «нового порядку» / О. Гончаренко // Технологічна освіта: досвід, перспективи, проблеми. – Випуск 1. – Переяслав-Хмельницький, 2009. – С. 184–193.
4. Держархів Херсонської обл., ф.Р-1501, оп. 3, спр. 8, 155 арк.
5. Борисов В. Культурно-освітні процеси. у м. Дніпропетровську в умовах німецько-фашистської окупації (1941–1943 рр.) / В. Борисов // Вісник Дніпропетровського університету. – Серія: Історія та археологія. – Випуск 17. – № 1. – 2009. – С. 86.
6. Держархів Вінницької обл., ф.Р-1312, оп. 1, спр. 1408, 128 арк.
7. Там само, спр. 143, 8 арк.
8. Держархів Вінницької обл., ф.Р-1312, оп. 1, спр. 137, 16 арк.
9. Січовий М. Підготовка будівельних кадрів /М. Січовий // Дніпропетровська газета. – 1941. – 14 березня.
10. Оголошення про прийом учнів до Вінницької ремісничої школи. – 1942. – 13 серпня // Вінницькі вісті. – 1942. – 13 серпня.
11. Продукція ремісничих шкіл // Дніпропетровська газета. – 1942. – 12 грудня.
12. Околюський Р. Житомирська школа механізації міського / Р. Околюський // Голос Волині. – 1941. – 3 жовтня.
13. Ревегук В.Я. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939–1945) / Ревегук В.Я. – Полтава, 2004. – 288 с.
14. Держархів Полтавської обл., ф.Р-2802, оп. 1, спр. 1, 67 арк.
15. Там само, ф.Р-2641, оп. 1, спр. 1, 20 арк.
16. Там само, ф.Р-2293, оп. 1, спр. 2, 202 арк.
17. Там само, ф.Р-2293, оп. 1, спр. 4, 105 арк.
18. Держархів Київської обл., ф. Р-2356, оп. 6, спр. 29, 464 арк.
20. Там само, спр. 103, 31 арк.
21. Там само, спр. 37, 53 арк.

Інна Гончаренко

ДОКУМЕНТАЦИОННОЕ СОПРОВОЖДЕНИЕ ТА МАТЕРИАЛЬНО ТЕХНИЧЕСКОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ИНЖЕНЕРНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПРОФИЛЯ И КВАЛИФИЦИРОВАННЫХ РАБОЧИХ НА ОККУПИРОВАННОЙ ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ (1941–1943 ГГ.)

В статье на основе анализа ряда источников прослеживается документационное сопровождение и материально-техническое обеспечение подготовки специалистов инженерно-технического профиля и квалифицированных рабочих на оккупированной территории Украины (1941–1943 гг.)

Ключевые слова: оккупационная политика, профессиональное образование, общеобразовательные учреждения, материально техническое обеспечение, документационное сопровождение.

Inna Goncharenko

DOCUMENTATION AND SUPPORT LOGISTICS TRAINING SPECIALISTS OF ENGINEERING PROFILE AND SKILLED WORKERS IN THE OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE (1941–1943)

In the article on the basis of analysis of a number of sources traced documentary support and logistics specialists training engineering profile and skilled workers in the occupied territory of Ukraine (1941–1943).

Key words: politics occupation, vocational training, educational institutions, logistics, documentary support.